

УДК 316.4:340

**О.П. ДЗЬОБАНЬ, докт. філос. наук, доц.,
К.В. ГАЙДАШУК**

Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТВОРЧОСТІ НІККОЛО МАКІАВЕЛЛІ

Розглянуті погляди Нікколо Макіавеллі на державу, владу, справедливість, прихід до влади і її утримання. Проаналізований основоположний принцип цієї теорії - засоби повинні мати у своїй основі розум і урахування сил, які рухають людьми. Подано погляди Макіавеллі на історію як на обов'язкову зміну взаємопов'язаних причин і наслідків.

Актуальність розробленої Макіавеллі системи наукових знань, що визначає цілі й методи їхніх досягнень, неодноразово випробувана часом. Ми живемо у світі, основні риси якого були визначені цією геніальною людиною, та й діємо ми в повсякденному житті, самі того не усвідомлюючи, у рамках теорії, розробленої Нікколо Макіавеллі.

Творчості Макіавеллі присвячені численні дослідження В. Бачиніна, Ф. Бурлацького, П. Віллари, К. Жоля, В. Нерсисянца й інших дослідників. Однак більшість публікацій є орієнтованою переважно на політологічні моменти, філософсько-правовий же аспект макіавеллізму досліджений недостатньо. Частково заповнити цю лакуну й покликана дана стаття.

Філософсько-правова творчість Макіавеллі є дуже суперечливою, він кидається від одних крайностей до інших. Наприклад, у своєму творі "Государ" обґрунтовує право на існування монархії, а в "Судженнях про першу декаду Тита Лівія" є прихильником республіканського ладу. Вивчаючи творчість Макіавеллі, ми повинні, передусім, акцентувати увагу на історичному аспекті.

Вся творчість Макіавеллі пронизана ненавистю до чужоземного панування. Італія того часу в очах мислителя являла собою країну аматорів вишуканого письменства, людей або таких, що приймали поклоніння, або таких, що самі поклонялися; країну, яка втрачала свою незалежність, сама того, очевидно, не відчуваючи. Іноземці спочатку злякали її своєю лютістю, жорстокістю своїх вчинків, а потім, прилепившись до неї, раз у раз підкреслюючи свою до неї повагу й вихваляючи її мудрість, схилили її на свій бік. Італійці, втративши свободу й незалежність, вустами своїх поетів ще довгий час продовжували згадувати про колишню славу, хвастатися тим, що вони є володарями світу. Звичайно, ненависть до чужоземців жила в їхніх серцях, як і прагнення від них позбутися. Але воля була так слабка, що за весь цей період не було ні єдиної спроби почати що-небудь для звільнення Італії. Через те, що Італія загрузла в пороках, Макіавеллі закликає рятівника – італійського князя. Він переконаний, що упорядкувати державу повинна одна людина, а керувати нею повинні усі. Також Макіавеллі приділяє пильну увагу питанням релігії, що він вважав дуже важливими векторами розвитку держави і суспільства.

Одним із найважливіших філософсько-правових досягнень Макіавеллі по праву можна вважати критику середньовічної схоластики. Ця критика була обумовлена станом італійського суспільства того часу.

У XVI столітті спостерігається розшарування італійського суспільства, самим грубим проявом якого були роз-

бещеність вдач і словоблудство, властиве, насамперед, духівництву. Головним центром цієї розбещеності вдач, що супроводжувалася нечестивістю, безбожництвом, був римський двір. Проте духівництво у своїх проповідях по звичці продовжувало "вергати громи" проти цієї розбещеності. Євангеліє, як і раніше, залишалось незаперечним авторитетом, але тільки не в повсякденному житті: думка розходилася зі словом, а слово зі справою, гармонія життя була відсутня.

Повернутися до середньовіччя, домогтися реформи вдач і пробудження совісті, відродити релігію і мораль минулих століть, така думка витала тоді в повітрі. Ця ідея була найбільш доступною для мас, її легше всього було висунути, адже люди завжди схильні до зіплення своїх "хвороб", схильні звертатися до минулого.

Макіавеллі в цей час роздумував про зіпсованість вдач з більш високої точки зору. Розкладалося середньовіччя, яке здебільшого уже вмерло у свідомості людей, але ще продовжувало у свідомості купки "церковників" існувати в реальності за допомогою форм і встановлень епохи. У цьому мислитель вбачав основу конфлікту як духовного, так і соціального.

Макіавеллі підтримує процес відновлення суспільства, зокрема інтелектуального. Користуючись термінологією того часу, можна сказати, що Макіавеллі не ратує за істинність віри, а залишає її осторонь, не займається нею, якщо ж про неї заходить мова, то слова його звучать шанобливо, але двозначно. Виключивши зі свого світу все надприродне і провіденційне, Макіавеллі виходить з незмінності й безсмертя людської думки, людського духу, що вершить історію. Це вже ціла революція, знамените *coplo* – я мислю, з якого починається сучасна наука.

Людина звільняється від надприродного і надлюдського, і також, як і держава, проголошує свою самостійність, свою незалежність, вступає у володіння світом. Оновлюється й метод. Макіавеллі не визнає апріорних істин, абстрактних принципів, не визнає нічийого авторитету, як критерію істинності. Для нього теологія, філософія, етика – все єдино: усі вони знаходяться у сфері вимислу, поза реальністю. Істина є суще, "правда дійсна", а тому шукати її можна лише за допомогою досвіду і супроводжуючого цей досвід спостереження, шляхом розумного вивчення фактів. Ось у чому полягає філософський сенс заперечення Макіавеллі схоластики, це не безрозсудне зречення, а аргументована позиція стосовно хибного, на його погляд, світогляду.

Також одним з аргументів на користь заперечення схоластики є його філософські міркування про оптималь-

ний державний устрій, у якому він також розглядає й церковні держави, підкреслюючи невідповідність цього типу державного устрою вимогам часу. Ця проблема, крім твору "Государ", досліджена в "Судженнях про першу декаду Тіта Лівія", де Макиавеллі виступає прихильником республіканського ладу, у той час, як у творі "Государ" оптимальним державним устроєм (і в цьому суперечливість творчості Макиавеллі) визнається монархія. Тільки в монархії він вбачав реально стабільну державу в такій неясний час, у якому знаходилася Італія в ту епоху. "Почну з того, що спадкоємному государю, чії піддані встигли зжитися з правлячою сім'єю, набагато легше втримати владу, аніж новому, тому що для цього йому досить не переступати звичай предків і в наслідку без поспішності застосовувати їх до нових обставин. При такому образі дій навіть посередній правитель не втратить влади, якщо тільки не буде скинутий особливо мужньою і грізною силою, але й у цьому випадку він відвоює владу при першій же невдачі завойовника" – стверджує Макиавеллі [1, с.31]. У цих словах ми можемо бачити одну з основних ідей усієї творчості Макиавеллі: "Захопити чи втримати владу – за будь-яку ціну". У випадку якщо ж держава дісталася у спадщину, то досягти цієї мети легше, аніж будь-коли.

Далі Макиавеллі розглядає варіанти, коли влада була отримана не в спадщину, а в силу її насильницького захоплення. Такий варіант Макиавеллі не засуджує, тому що він бачить приклади таких захоплень ще в історії древнього Риму, у якому він часто бачив ідеал як суспільства, так і держави. Ф. Санктіс так інтерпретує Макиавеллі: "Князь, який помишляє про славу, повинен прагнути підкорити собі розбещене місто, не для того, щоб зіпсувати його остаточно, як це зробив Цезар, а щоб навести порядок, як Рому" [2, с.56]. Той, хто силою опановує державу, може розраховувати не тільки на "амністію", але й на славу – аби тільки йому вдалося упорядкувати державні справи.

Способи захоплення верховної влади розглядаються в окремих главах "Государя". Так, глава VI "Про нові держави, що здобуваються власною зброєю чи доблестю" присвячена аналізу ситуації, у якій приватна особа стає государем завдяки здебільшого щасливій долі. У такій ситуації государ використовує випадок посланий долею як матеріал, якому він лише додає форми. Важко завоювати владу, але легко її втримати, так вважає автор. Труднощі ж полягають, насамперед, у тому, що государю приходится вводити нові порядки й встановлення, без чого не можна заснувати державу й забезпечити стабільність своєї влади. Треба визнати, що немає справи, облаштування якої було би більш сутужним, ведення більш небезпечним, а успіх більш сумнівним, аніж заміна старих порядків новими. "Хто б не виступав, – на думку Макиавеллі, – з подібними починаннями, його очікує ворожість тих, кому вигідні старі порядки, і холодність тих, кому вигідні нові" [1, с.17-18]. Холодність же ця пояснюється почасти страхом перед супротивником, на чий стороні закон; почасти недовірливістю людей, що насправді не вірять у нове, поки воно ще не закріплено тривалим досвідом.

Щоб більш фундаментально розібратися в цій справі, треба почати з того, чи самодостатні такі перетворювачі, чи вони залежать від підтримки з іншого боку, інакше кажучи – чи може правитель для успіху свого починання застосовувати прохання, чи може застосувати силу. У першому випадку він приречений, у другому, тобто, якщо застосування сили є можливим, йому рідко загрожує невдача. Крім того, треба мати на увазі, що, як справедливо зауважує Ф. Бурлацький, переконання людей непостійні і

якщо повернути їх у свою віру легко, то втримати в ній важко [3]. Тому треба бути готовим до того, щоб, коли віра закінчиться в народі, змусити його повірити силою.

Окремо Макиавеллі розглядає церковні держави. Про ці держави він говорить, що опанувати ними важко, тому що для того потрібно доблесть або милість долі, а втримати легко, тому що для цього не потрібно ані того, ані іншого. Держави ці спираються на освячені релігією підвалини, настільки могутні, що вони підтримують государів при владі незалежно від того, як ті живуть і які вчинки здійснюють. Тільки в цих державах государі мають владу, але її не відстоюють, мають підданих, але ними не керують і, однак, на владу їх ніхто не замахується, а піддані їхні не тяжіють до смут і не хочуть, та й не можуть від них відпасти. Так що лише ці государі незмінно перебувають у благополуччі й щасті [1, с.78]. З вищесказаного можна зробити висновок, що яким би шляхом не дісталася влада, головна мета государя – втримати й зміцнити її, а для досягнення цієї мети Макиавеллі пропонує цілий арсенал способів, про які ми поговоримо пізніше. Незважаючи на, здавалося б, схильність свого твору до реалій сьогодення, ми бачимо цілком сформовану ідею нової держави, тобто ідея самої держави терпить докорінне переосмислення, досі ще невідоме, з'являється ідея батьківщини.

Батьківщина в уявленні "раннього" Макиавеллі – це вільне місто-комуна, своєю волею зобов'язане самому собі, а не Папі чи імператору, і кероване усіма в загальних інтересах. Але Макиавеллі не міг не помітити такого важливого історичного явища, як процес формування в Європі великих держав, і розумів, що місту-комуні було призначено зникнути разом із всіма іншими встановленнями середніх віків. Його місто-комуна видається йому занадто мізерним, щоб встояти поруч з такими могутніми конгломератами племен, як ті, що називалися державами чи націями.

Макиавеллі бачить єдино вірне рішення сформованої ситуації у створенні єдиної великої держави, що служило би оплотом проти всякого іноземного вторгнення. Таким чином, ідея батьківщини в його розумінні згодом розширюється і трансформується у всю націю. У свій час Данте мріяв, що Італія стане садом Імперії, ці мрії, як у дзеркалі, відображали розкол нації на гвельдів і гібеленів, розкол, породжений середньовіччям, розкол між церквою, яка не бажає задовольнятися лише владою духовною, але й жагуче бажає одержати владу світську (політичну), ослаблену на той час владою імператора. Макиавеллі ж відкидає застарілі ідеали й ідеї минулого, але, відкидаючи старе, він виводить нові ідеї й ідеали, яким буде призначено втілюватися в життя набагато пізніше. Макиавеллі нерозривно поєднує поняття батьківщини з поняттям самостійної і незалежної нації.

Але, незважаючи на те, що його думки на багато століть випередили його час і визначили розвиток усього світу, ми не можемо не помітити ту темну сторону його геніальної ідеї, за яку його будуть звинувачувати весь наступний за ним час, тобто ідею переваги держави над індивідом [4, с.28].

Макиавеллі уподібнив батьківщину деякому божеству: вона вище моралі й законів. Подібно тому, як в аскетів Бог поглинав у собі індивіда, подібно тому, як інквізитори в ім'я Бога палили на багаттях еретиків, у Макиавеллі заради батьківщини усе дозволено: ті самі вчинки в приватному житті вважаються злочинами, а в житті суспільному – гідні найвищої похвали. "Державні інтереси" і "благо народу" – ось ті звичайні формули, в яких знаходило своє відображення це право батьківщини, право якому не було

рівних. Божество зійшло з небес на землю і стало іменуватися батьківщиною, як і колись, наводячи страх. Його воля, його інтереси склали *suprema lex* – вищий закон. Індивід, як і раніше, поглинався колективом. Коли ж цей колектив, у свою чергу, виявлявся поглинений волею однієї людини чи деяких людей, запановувало рабство. Свобода виражалася в більш-менш широкій участі громадян у державному житті. Кодекс свободи ще не передбачав прав людини. Людина не була самостійною одиницею. Він був знаряддям батьківщини, або, що ще гірше, знаряддям держави – загального поняття, яким позначалася усяка форма правління, у тому числі й деспотія, заснована на свавіллі однієї людини.

Макіавеллі приходить до розуміння батьківщини через більшу чи меншу участь в управлінні державою, і якщо усі підкорялися, то всі і правила – це називалося республікою. Якщо ж командував один, а усі підкорялися, то це називалося князівством. Але як би це не називалося – республікою чи князівством, батьківщиною чи державою, ідея завжди залишалася та сама: індивід був поглинений суспільством, або, як говорили пізніше, панував принцип всевладної держави.

У контексті цього цікавими є погляди Макіавеллі стосовно релігії, адже цей суспільний інститут не втратив свого впливу на суспільство і в даний час, про що свідчать сучасні нам події. Макіавеллі вважає, що батьківщина поглинає й релігію, держава не може жити без релігії. Макіавеллі вважає, що релігія втратила свій первісний зміст; вона служить письменникам для створення творів мистецтва, а державним діячам – як знаряддя політики. Він хоче, щоб релігія була державною, щоб у руках правителя стала знаряддям влади.

Головною причиною настільки тяжкого становища італійської нації Макіавеллі вважає розбещеність релігії. У підтвердження макіавеллівських переконань висловлюється приблизно в той же час і Мартін Лютер: “Коли б християнська релігія підтримувалася в тому виді, у якому вона була задумана її засновником, то держави й республіки жили б у щасті і єднанні. І ніщо так не свідчить про занепад її, як та обставина, що народи, які ближче усього стоять до римської церкви, яка є главою нашої релігії, менше усіх вірують. Якщо придивитися до її основ, побачити як відрізняється нинішній стан релігії від колишнього, то можна розсудити, що наближається або погібель, або велике нещастя” [2, с.647].

Розуміння місця й ролі релігії в суспільстві Макіавеллі безпосередньо пов’язує з розумінням моралі й етики з позицій необхідності й раціональності. Макіавеллі – за високу мораль: він вихваляє великодушність, милосердя, побожність, щирість та інші чесноти, але за умови, що від них буде користь батьківщині; якщо ж вони виявляються не підмогою, а перешкодою на її шляху – він їх відмітає. У різних своїх творах Макіавеллі вихваляє побожність та інші чесноти князя, але ці вихваляння віддають риторикою й контрастують із сухуватим тоном його прози. Так само, як і всім його сучасникам, йому неприйнятні природні, релігійні й моральні почуття.

Після сплину багатьох століть зрозуміло, що в цих теоріях відображається процес зміцнення світської держави, яка рятувалася від теократії й, у свою чергу, сама починала все прибирати до рук. Але в цей час ще йшла боротьба й одна крайність викликала іншу. Якщо ж відвернутися від цих крайностей, слід визнати, що в результаті боротьби була досягнута самостійність і незалежність цивільної влади, чия законність полягала в ній самій.

У Макіавеллі немає навіть натяку на Божественне Право. В основі республіки – глас народу, вирішення справ із загальної згоди; в основі князівств (держав) – завоювання, узаконене й забезпечуване добрим правлінням. Справа, звичайно, не обійшлася без малої депції Неба і Папи, але лише як сили необхідної для того, щоб тримати народи в покорі і страху перед законами.

Чесноту Макіавеллі розуміє по-римські, тобто як силу, енергію, що штовхає людей на велику самопожертву, на великі справи. Як нагорода за чесноту приходить слава. Батьківщина, чеснота, слава – ось три священних слова, потрійна основа, на якій базується світ.

У вченні Макіавеллі ми можемо побачити, що мораль служить, просто зобов’язана служити практичним цілям і приносити славу, але не є поблажливостю стосовно государя, що нею керується. Тому що відстань між тим, як люди живуть, і як повинні жити, настільки велика, що той, хто відкидає дійсне заради належного, діє скоріше на шкоду собі, аніж на благо, тому що, бажаючи сповідати добро у всіх випадках життя, він неминуче загине, зіштовхуючись з безліччю людей, далеких добру [5]. З цього випливає, що государ, якщо він хоче зберегти владу, повинен набути умінь відступати від добра і за необхідністю користатися цим умінням.

Якщо ж вести мову не про виконані, а про істинні властивості государів, то треба сказати, що у всіх людей, а особливо в государів, які стоять вище інших людей, помічають ті чи інші якості, що заслуговують похвали або осудження. Але якщо у силу своєї природи людина не може мати одні чесноти, неухильно їх дотримуватись, то розсудливому государю варто уникати того, що може позбавити його держави. Від інших же вимагається стримування від спокус і пороків по мірі сил. І нехай государі не бояться викликати на себе обвинувачення в тих пороках, без яких важко утриматися при владі, тому що, вдумавшись, ми знайдемо чимало такого, що на перший погляд здається чеснотою, а в дійсності згубно для государя, і навпаки, виглядає як порок, а на ділі доставляє государю благополуччя й безпеку [1, с.90].

З усього вищевказаного ми можемо виділити ту обставину, що Макіавеллі розглядає мораль чисто з позицій практичної доцільності її використання, як знаряддя політики і запоруку успіху в боротьбі за владу.

Ще одним положенням, за яке не раз дорікали Нікколо Макіавеллі і яке й сьогодні широко обговорюється у філософсько-правових колах, є його погляд на допустимість застосування насильства. “Якщо государ бажає утримати в покорі підданих, він не повинний рахуватися з обвинуваченнями в жорстокості. Учинивши кілька розправ, він виявить більше милосердя, аніж ті, хто потурає безладдю. Тому що від безладдя, що породжує грабежі й вбивства, страждає все населення, тоді як від страт, що накладаються государем, страждають лише окремі особи.” [2, с.93] Хіба можемо ми декілька століть згодом дорікнути автора цих слів у відсутності здорового глузду?

Позицію Макіавеллі щодо моральності в діях государя можна сформулювати в такий спосіб: “Государю немає потреби володіти всіма існуючими чеснотами, але є пряма необхідність виглядати таким, що володіє ними”. Можна до цього ще додати, що мати ці чесноти і неухильно їх дотримуватися шкідливо, тоді як виглядати таким – корисно; “не бути, але здаватися”, як підкреслював згодом Ж.-Ж. Руссо. У цьому і сьогодні полягає правда життя, яка переслідує кожного, хто живе в суспільстві собі подібних.

Отже, головною метою у філософсько-правовому

вченні Макиавеллі є влада. Але головною ідеєю усієї творчості мислителя є основа основ – вміння бути людиною. Виходячи з цього ми можемо побачити те, що історією, також як і природою, керує не випадок, а розумні сили, які піддаються урахуванню, засновані на узгодженні мети й засобів. На цій основі будується ціла епоха життя людства, по можливості вивільнювана від впливів уяви і пристрастей, що ставить перед собою ясну, серйозну мету, яка досягається точними засобами.

Така основна ідея філософсько-правового вчення Макиавеллі, на якій засновані його теоретичні розробки стосовно моральності, раціональності дій государя, який приймає участь у політичній грі, правильності постанови мети і вибору засобів, єдино вірних у конкретній кон'юнктурі обставин, а також мотивування всіх суб'єктів, що беруть участь у цій політичній баталії. У цьому, на думку Макиавеллі, полягає серйозність земного життя, на відміну від домінуючої в той час думки про те, що земне життя є лише прелюдією до життя небесного. За Макиавеллі, його знаряддя – праця, його мета – батьківщина, його принцип – рівність і свобода, моральний закон – нація, творець – людський дух, незмінний і нетлінний, його орган – самостійна й незалежна держава, що підкоряє дисципліні всі сили, які врівноважують всі інтереси. І вінцем йому служить влада і слава, а в основі лежить чеснота, тобто характер.

Мета виправдує засоби: ось підсумок міркувань Макиавеллі на цю тему. Якщо мета велика, до неї необхідно йти всіма доступними і навіть злочинними засобами, і якщо ти досягнеш її, то все зло, що ти вчинив на шляху до мети, амністується. Принцип, з якого виходить ця теорія, полягає в тому, що засоби повинні мати у своїй основі розум і урахування рушійних людських сил. Ясно, що децю в цих силах є абсолютним і децю відносним.

Гідний государ – це той, хто вміє співвідносити бажання й можливості, а також підкоряти собі на благо сили, що рухають людьми і подіями. Виходячи з цього можна стверджувати, що історичний фатум – це не провидіння, не фортуна, а “сила речей”, зумовлена законами розвитку природи і людського духу. Тому, виходячи з практичних спостережень, історія – це аж ніяк не накопичення випадкових чи визначених долею фактів, а неминуче чергування взаємозалежних причин і наслідків, результат дії сил, приведених у рух думками, пристрастями й інтересами людей. Керувати державою – значить розуміти сили, що рухають світом, і регулювати їх. Державний діяч – це людина, що вміє вимірювати ці сили, оперувати ними і підкоряти своїм цілям.

Таким чином, підводячи підсумок описаному вище, підкреслимо, що система поглядів, розроблена Нікколо Макиавеллі, незважаючи на обвинувачення в зайвій твердості й аморальності, була не раз застосована в історії, чому ми можемо знайти безліч прикладів. І хоча про результати, до яких це застосування призвело, можна сперечатися, заперечення права на існування самої цієї системи безглуздо, тому що воно не може бути підтвержене в реальності. Коли Макиавеллі, одержимий думкою про мету, змушений пропонувати будь-які засоби, він нерідко

перериває себе, протестує і, як би перепрошуючи, говорить: “Врахуй, що ми живемо в розбещену епоху, і якщо приходиться вдаватися до таких засобів, то не моя в цьому провина, так створений світ.” [2, с.653]. Він говорить правду про сьогоднішнє, навіть коли ця правда суперечить його внутрішнім переконанням.

На підтримку істинності його міркувань свідчить той факт, що час випробував цю систему поглядів і не витримала цей іспит не система поглядів взагалі, а те, що доведено в ній до крайності. Його поняття батьківщини, що охоплює все – релігію, мораль, індивідуальність. Держава в його зображенні не задовольняється тим, що вона самостійна, але вона ще й позбавляє самостійності всіх. Держава наділена правами, але в людини прав немає. Як інквізиції знадобилися багаття, так задля державних інтересів держави знадобилися масові репресії. То була держава воєн, і в цих лютих, кривавих політичних і релігійних сутинках народився сучасний світ. Сила породила справедливість. У результаті цих битв народилася свобода совісті, незалежність цивільної влади, а пізніше – свобода і незалежність націй. Отже, якщо ми називаємо макиавеллізмом засоби, за допомогою яких досягалася мета, то необхідно називати макиавеллізмом і досягнуті цілі. Однак засоби – поняття відносне, вони видозмінюються і складають частину, що відмирає, а мета, будучи досягнутою, залишається жити вічно. Макиавеллі розробив вірну програму дій і не його провина, що розум підказав йому жорстокі засоби, які, як було доведено подальшим ходом історії, відповідали логіці розвитку світу.

Головним у вченні Макиавеллі є людина, розглянута як самостійна, незалежна істота, у природі якої закладені мета й засоби, закони розвитку, передумови її величі й занепаду. На цьому принципі засновані історія, політика і всі суспільні науки. Сучасна думка знаходить тут свою базу, свою мову. Що таке макиавеллізм із точки зору змісту? Макиавеллі, незважаючи на поступки перед совістю і хитання, властиві політичному діячу, накреслив на уламках середньовіччя контури світу, заснованого на ідеї розуму, батьківщини, національної й індивідуальної незалежності, свободи, рівності, праці.

Кожний є вільним засуджувати чи вихвалити Нікколо Макиавеллі, але набагато простіше засудити його погляди, аніж створити інші.

ЛІТЕРАТУРА

1. Макиавеллі Н. Государь. – М.: Мысль, 1990. – 769 с.
2. Ф. Де Санктис. История итальянской литературы. – М.: Иностранная литература, 1964. – 640 с.
3. Бурлацкий Ф.М. Загадка и урок Н. Макиавелли. – М.: Мысль, 1977. – 212 с.
4. Виллари П.Н. Макиавелли и его время. – СПб., 1914. – 640 с.
5. Себайн Дж., Торсон Т. История политической мысли. – К.: Наук. думка, 1997. – 870 с.

Надійшла до редколегії 26.10.2006

ДЗЕБАНЬ А.П., ГАЙДАШУК К.В. ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ТВОРЧЕСТВА НИККОЛО МАКИАВЕЛЛИ

Рассмотрены взгляды Никколо Макиавелли на государство, власть, справедливость, приход к власти и ее удержание. Проанализирован основополагающий принцип этой теории – власть должна базироваться на разуме и учете человеческих сил. Рассмотрены взгляды Макиавелли на историю как неизбежное чередование взаимосвязанных причин и следствий.

***

DZEBAN A.P., GAYDASHUK K.V. PHILOSOPHICAL AND LAW ASPECTS OF NIKKOLO MAKIAVELLI WORKS

The views of Nikkolo Makiavelli on the state, power, justice, achievement of power and its holding on are described. The main principle of this theory – the power must base on mind and men strengths. Views of Makiavelli on history as obligatory alteration of linked reasons and consequences are described.

УДК 34:008(477)

І.В. ДМИТРІЄНКО

Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди

УКРАЇНСЬКА ПРАВОВА КУЛЬТУРА: ПОНЯТТЯ, СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ¹

Виконаний аналіз різних підходів до визначення правової культури як правової категорії, правового поняття та правового механізму у здійсненні прогресивних правоперетворень.

За сучасних умов постперехідного українського права, що активно трансформується у напрямку європейської демократизації, значно підвищується роль тих правових засобів і механізмів, що визначають та визначаються історичним досвідом формування української правової культури. Збільшення функції та ролі історичних засобів формування нового українського права, зміцнення національної правової системи вимагають пошуків надійної основи побудови цілісної системи національного українського права, юридично грамотного здійснення керівниками держави та громадянами своїх прав та свобод, чіткого виконання ними своїх обов'язків, підвищення відповідальності за доручену справу, за все, що робиться на рідному підприємстві, у своєму мікрорайоні, місті та у всій країні. Основним завданням української правової системи, що існує у межах етногеографічних кордонів української держави та тим самим визначає межі української правової культури, є створення такого юридичного механізму та правового клімату суспільства, які б гарантували людині реальну свободу волі, що формує відповідальність її перед суспільством, забезпечили її права, соціальну захищеність. Різні фахівці визначають дві ключові проблеми розвитку правового суспільства, що обумовлюють долю сучасних правових трансформацій, – це фундаментальна демократизація правових перетворень та радикальна економічна реформа, однаково гостро потребують серйозного й міцного правового забезпечення, створення та зміцнення юридичних гарантій і процедур, які б звели нанівець елемент випадковості в розв'язанні державно-правових питань, виключили б можливість суб'єктивізму й волюнтаризму на всіх «поверхах» правової системи. Можливості й рівень такого забезпечення залежать безпосередньо від ступеня розвитку української правової культури: від функціональної здатності юридичної науки запропонувати актуальні, необхідні та достатні варіанти розв'язання важливих правових проблем, від наявності вироблених політико-правовою думкою й практикою новітніх юридично-технічних засобів і механізмів, виявлених у різноманітних

правових текстах, від ефективності, оптимальності та демократичності правотворчих і правозастосовчих процедур, від розвиненості правової свідомості всіх верств населення, всіх професійних кадрів у центрі й на місцях, які будуть запроваджувати у життя всі правові рішення. Зазначена проблема пов'язана з державною програмою Київського національного університету ім. Т.Шевченка «Розбудова державності України 1996-2005 рр.», з державною тематикою юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Формування механізму реалізації та захисту прав і свобод громадян України» (номер теми 01-БФ-042-01; номер державної реєстрації 019U003579).

Правова культура є органічною складовою частиною архітектури українського демократизму, насамперед, тому, що «справжня демократія не існує поза законом і над законом» (В. Ющенко). Вона може існувати тільки в рамках закону, який, за умов демократизації, визначається українським народом, засобами створення максимальної відкритості й гласності всіх стадій правотворчого процесу. За цих умов значно збільшується роль правових знань населення, необхідність глибокого усвідомлення ними цінності й можливостей юридичної форми суспільних правовідносин. Але, на жаль, рівень правової культури, як і всієї нашої культури у цілому, поки не відповідає необхідному рівню суспільно-правового прогресу. Це вперше зазначив останній радянський керівник найвищого рангу - М.С. Горбачов: «...багато труднощів перебування, відновлення суспільства породжені відсутністю справжньої правової культури в самому широкому її розумінні... Саме з цим багато в чому пов'язані такі пороки, як бюрократизм і зловживання владою, чинопочитання, безгосподарність і безвідповідальність» [1, с.12]. Метою цього самостійного й досить відповідального напрямку ідейно-виховної роботи, як звісно, є виховання високої громадської активності, поваги до законів, непримиренності до порушень законності, готовності брати активну участь в охороні правопорядку, тобто виховання високої правової культури. На цей час у загальній теорії держави й права йде активний процес формування теорії правової культури. Великий вплив на розвиток цієї теорії роблять фундаментальні загально-теоретичні роботи, особливо присвячені вивченню права,

¹ Первинна рекомендація з напрямку досліджень: докт. юрид. наук Пінаєв А.О. (Університет мислі ім. Н.П. Дмитрієнко-О.Є. Уколової).